

На основі викладеного можна зробити наступні висновки. По-перше, поняття призначення кримінального судочинства і завдання кримінального судочинства тісно пов'язані між собою, проте є різними і не можуть замінити одне одного. При визначенні призначення кримінального судочинства наголошується на аксіологічному, ціннісному значенні кримінального судочинства, для чого саме потрібне кримінальне судочинство, і ця властивість кримінального судочинства пов'язується з результатом реалізації кримінально – процесуальних норм – прийняття законного, обґрунтованого і справедливого рішення у справі на основі швидкого, всебічного, повного і об'єктивного дослідження обставин справи, швидкого і справедливого судового розгляду, з забезпеченням змагальності сторін. По-друге, законодавцю України і в новому Кримінально – процесуальному кодексі недоцільно відмовлятися від формулювання завдань кримінального судочинства, обмежуючись призначенням кримінального судочинства, як це зробив, наприклад, законодавець Російської Федерації у КПК 2001 року. Саме через виконання завдань кримінального судочинства може бути здійснено його призначення. Органи і посадові особи, які ведуть процес, мають чітко знати з кримінально – процесуального закону, які завдання на них покладаються загалом у кримінальному процесі і на кожній окремій стадії процесу, де вони виконують відповідні слідчі та інші процесуальні дії і приймають відповідні процесуальні рішення. З цих завдань випливають їхні обов'язки (повноваження) і правові наслідки за їх невиконання. По-третє, при всій важливості загальних завдань кримінального судочинства щодо захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорони прав та законних інтересів учасників кримінального провадження, законодавцю не можна обмежуватися лише їх формулюваннями. Стрижнем завдань кримінального судочинства є вимога за-

безпечення швидкого, всебічного, повного та об'єктивного з'ясування наявності події кримінального правопорушення, осіб, які його вчинили, характеру і розміру заподіяної ними шкоди та інших обставин, які мають значення для правильного вирішення справи, без чого неможливе виконання завдань кримінального судочинства в цілому, досягнення його цілей.

1. Барабаш А.С. Природа российского уголовного процесса, цели уголовно-процессуальной деятельности и их установление. – СПб. Изд-во Р. Асланова "Юридический центр Пресс, 2005. – 257 с. 2. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации: текст с изменениями и дополнениями на 10 февраля 2010 года. – М.: Эксмо, 2010. – 224 с. 3. Смирнов А.В., Калиновский К.Б. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации / Под общ. ред. А.В.Смирнова. – 2-е изд., доп. и перераб. – СПб.: Питер, 2004. – 848 с. 4. Уголовный процесс. Учебник для студентов юридических вузов и факультетов. Под ред. К.Ф.Гуценко. Изд-е 5-е, переработанное и дополненное. – М.: ИКД "Зерцало-М", 2004. – 704 с. 5. Вандышев В.В. Уголовный процесс. Общая и особенная части: учебник для юридических вузов и факультетов / В.В.Вандышев; Межрегиональный институт экономики и права. – М.: Юридическая фирма "Контракт", 2010. – М.: Волтерс Клувер, 2010. – 720 с. 6. Зажицкий В.И. Нужны ли уголовному процессу задачи? // Российская юстиция. – 2011. – №4. – С.22-26). 7. Устав уголовного судопроизводства. Издание кодификационного отдела при Государственном совете. – Санкт-Петербург, 1892. – 239 с. 8. ЗУ УРСР. – 1922. – №41. – Ст.598. 9. ЗУ УРСР. – 1927. – №36-38. – Ст.167-168. 10. Основы криминального судочинства Союза РСР і союзних республік 1958 року // Відомості Верховної Ради СРСР. – 1959. – №1. – Ст.15. 11. Кримінально – процесуальний кодекс Української РСР. Затверджено Законом Української РСР від 28 грудня 1960 року // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1961. – №2. – Ст.15. 12. Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2009. – Спецвипуск. – С.13-245. 13. Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи // Упоряд. Ю.К. Качуренко. – 2-е вид. – К.: Юрінформ, 1992. – 200 с. 14. Закон України від 17 липня 1997 року "Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та протоколів №2, 4, 7 та 11 до Конвенції". // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – №40. – Ст.263). 15. Закон України від 23 лютого 2006 року "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини" // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – №30. – Ст.260).

Надійшла до редколегії 27.06.11

О. Вовк, канд. юрид. наук

УСТАВНІ ЗЕМСЬКІ ГРАМОТИ – ДЖЕРЕЛО УКРАЇНСЬКОГО МІСЬКОГО ПРАВА XVI СТОЛІТТЯ

Публікація присвячена характеристиці одному з джерел українського міського права, а саме структурі та загальному змісту Уставних земських грамот XVI ст.

Ключові слова: Литовсько-Руська доба, міське право, самоврядування, ярмаркове судочинство, виморочне майно, міські податки та роботи.

Публикация посвящена характеристике одному с источников права украинских городов, а именно структуре и общему содержанию Уставных земских грамот XVI века.

Ключевые слова: Литовско-Русский период, городское право, самоуправление, ярмарочное судопроизводство, вимороченое имущество, городские налоги и работы.

This article is devoted to the characterize of one of the Ukrainian municipal law i.e. the structure and general substance of the statute land diplomas of the XVI – th century.

The key words: Lituanian and Russian period of history, self – government, they municipal law, the fair judgement, exhausted property, the town taxes and works.

Актуальність публікації визначається тим, що сьогодні у незалежній Україні відбуваються реформи місцевого самоврядування у тому числі міського. Тому досвід становлення і розвитку українського міського права, здобутий у попередні століття за різних економічних і соціально-політичних умов неодмінно має бути проаналізовано, а виявлений результат використано в сучасному правотворенні.

Одним із етапів еволюції міського права в Україні є Литовсько-Руська доба. Характерним для цього періоду було те, що у XVI столітті одночасно з систематизацією загальноземського литовсько-руського права відбувається процес упорядкування права окремих міст і земель Великого князівства Литовського. Наслідком цих робіт стало ухвалення низки місцевих нормативних

актів, які в історіографії отримали назву Уставних земських грамот (або земські устави) окремим литовським, українським і білоруським землям, повітам та містам.

Із Уставних земських грамот XVI століття, що були надані окремим українським землям Великого князівства Литовського, сучасній науці відомі:

1. "Уставная грамота Литовскаго великаго князя Александра жителямъ Волынской земли", 15 лютого 1501 р. [2, 27–28];

2. "Уставная грамота Литовскаго великаго князя Александра жителямъ Бельской области", 22 лютого 1501 р. [2, 223–226];

3. "Уставная подтвърдительная грамота жителямъ Киевской области", 8 грудня 1507 р. [3, 33–36];

4. "Уставная королевская грамота жителям Волынской области", серпень 1509 р. [3, 64–66];

5. "Уставная подтвердительна грамота жителям Киевской области", 1 вересня 1529 р. [3, 207–211].

6. "Уставна (підтвержувальна) земська грамота Дорогичинської землі" (лат. м. "Tenor priuilegij ratificatorij territorij Drohiciensis") 1547 р. [4, 361];

7. "Уставна (підтвержувальна) земська грамота Бельському повіту" (лат. мов. "Tenor priuilegi districtus Bielscensis") 1547 р. [4, 362];

8. "Уставна (підтвержувальна) земська грамота Волинській землі" (або "Привілей всій землі Волинській на права і вольності їх") 27 березня 1547 р. [4, 364];

Із переліку Уставних земських грамот XVI століття які дійшли до нас, бачимо, що всі вони були пожалувані під час правління великого князя литовського Олександра Казимировича Ягеллона (з 1492) водночас короля Польщі (1504–1506) та Сигізмунда Казимировича Ягеллона (або Першого, чи Старого) – польського короля та великого князя литовського (1506–1548).

Ухвалення Уставних земських грамот стає обов'язком центральної влади Великого князівства Литовського. Основною причиною систематизації місцевого права, крім загальних економічних та соціальних, автор вважає реформування державного устрою у Великому князівстві Литовському. До того часу, поки існували удільні литовські, українські та білоруські князівства зі своїми васальними до великого князя литовського місцевими князями, що вирішували всі свої внутрішньополітичні справи самостійно, потреби в Уставних земських грамотах не було. Після ліквідації удільно-князівської системи і з початком централізації всіх інститутів центральної влади місцеве внутрішнє управління переходить до функцій великого князя литовського і його урядовців. Проте центральна влада не мала ще ні досвіду, ні засобів для того, щоб перебудуватися і управляти по-новому, тому вона повинна була дотримуватись попередніх принципів "не рухати старовини", зберігаючи, зокрема, партикуляризм місцевого права. Центральній владі потрібен був визначений час, щоб перейти від правових звичаїв і привілеїв у праві до загальнодержавних всеохоплюючих законів і цей перехідний період був заповнений систематизованими Уставними земськими грамотами XVI ст. Крім того, в кожній Уставній земській грамоті великий князь литовський намагається розмежувати компетенцію органів місцевої влади (воєвод, намісників, державців тощо) та функції органів міського самоврядування.

Внаслідок кодифікації права на загальнодержавному рівні та ухвалення принципів нового зводу законів Статуту Великого князівства Литовського 1529 року, в якому було удосконалено та упорядковане литовсько-руське право, дія земських уставів повинна була припинитися, як це і планував ще на початку XVI ст. великий князь Олександр. Про свої наміри він зазначив в Уставній земській грамоті мешканцям Волинської землі 1501 р. [2, 28]. Проте Литовський Статут 1529 року та його наступні редакції 1566 і 1588 років, своєю появою не скасовуючи дію Уставних земських грамот все ж таки зупинили систематизаційні роботи місцевого права. Земські установи за своїм юридичним значенням потрібно прирівняти до місцевих конституційних хартії, а оскільки вони визначали правові взаємовідносини окремих земель з центральною владою, то повинні були існувати доти, доки існували ці стосунки. Деякі з них і далі персонально підтверджувались великими князями литовськими Сигізмундом I Старим, Сигізмундом II Августом (з 1548), Сигізмундом III Ваза (з 1587) та іншими. Але ці підтвержувальні земські установи не були резуль-

татами систематизації права, а являли собою копії попередніх аналогічних збірників місцевих актів які візувалися новим господарем та іншим складом Пани-Ради.. Автор переконаний, що Уставні земські грамоти XVI ст. ухвалювалися в інтересах всього населення землі, вони були загальностанові, тобто не приймалися в інтересах якогось одного стану, не визначали переважні права зверхніх станів і обмеження для нижчих. Уставні земські грамоти слід об'єднувати в одну групу як тотожні акти місцевих систематизацій права за однаковими джерелами права, структурою і формою з урахуванням економічно-політичних особливостей кожної землі.

Наведені вище підтвержувальні Уставні земські грамоти 1501–1547 років вміщені у книзі Записів Литовської Метрики під номерами XXXI, XLI, L та у додатку монографії М.К. Любавського "Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно" [5, 357–376].

Найбільш серйозні дослідження з історії виникнення Уставних земських грамот, їх місця в системі литовсько-руського права, структури та змісту були проведені проф. М. Ясинським у праці "Уставные земские грамоты Литовско-Русского государства" (К., 1889). [9] Проте цей автор недостатньо уваги приділив особливим причинам появи конкретно кожної грамоти, не вказав про їх джерела, спільні риси, відмінності та взаємозв'язок. Ф. І. Леонтович у монографії "Источники русско-литовского права" (Варшава, 1894) дає тільки коротку описову характеристику Земським устам, називаючи їх – обласними привілеями. Він вказує на суворий партикулярний характер литовсько-руського права, визначає різницю між земськими та обласними привілеями, але в його роботі відсутній всебічний аналіз норм права, систематизованих у цих грамотах. У своїй роботі І. Якубовський "Земские привилеи Великого Княжества Литовского" (СПб, 1903) дав загальну характеристику джерелам земських уставів, та помилково відносив до них інші пам'ятки литовсько-руського права [12]. Р. М. Лашенко в 1924 р. надрукував у Празі монографію "Лекції по історії українського права. Литовсько-польська доба", в якій називає Уставні земські грамоти – обласними привілеями або привілеями земель та тільки коротко знайомить зі Земськими грамотами другої половини XVI ст., що діяли у Київській, Волинській, Луцькій, Брацлавській, Вітебській, Полоцькій, Смоленській, Жмудській землях та Бельському повіті. М. В. Чубатий у своїй праці "Огляд історії українського права: історія джерел та державного права" (К., 1994), ширше ніж Р. Лашенко, характеризує час і обставини появи земських уставів та намагається докладно їх розібрати, проте він також не аналізує норми кримінального та цивільного права, що в них уміщені. До однієї з останніх наукових робіт, в якій досліджуються Уставні земські грамоти вже як джерело білорусько-литовського права, можна віднести монографію І. Юхо "Крыніцы беларуска-літоўскага права (Мінськ, 1981). [8] В цій праці автор вказує, що перші обласні привілеї були ухвалені у Полоцькій і Вітебській землях в період часу між 1392 та 1399 рр., він робить перелік відомих сучасній науці Земських уставів, але в основному аналізує лише ті, які стосуються білоруських земель. Уставні земські грамоти стали основою для досліджень, що стосувалися адміністративно-територіального устрою Великого князівства Литовського, результатом яких стали наукові праці: М. К. Любавського "Обласное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания первого литовского статута" (М., 1892) [4] та його ж: "Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно" (М., 1910) [5];

А. Ю. Дворниченка "Русские земли Великого княжества Литовского: Очерки истории общины, сословий, государственности (до начала XVI в.)" (СПб., 1993) [6]; М. Крикуна "Административно-территориальный устрій Правобережної України в XV–XVIII ст.: Кордони воеводств у світлі джерел" (К., 1993) [7].

Уставні земські грамоти можна віднести до письмових джерел українського місцевого права, при чому одночасно як земського так і міського.

Середньовічне українське міське право було системою норм, правил, що регулювали з однієї сторони правовідносини між членами міської громади та з другої між мешканцями і владою. Українські міста Литовсько-Руської доби поділялися на декілька категорій: а) державні міста з вічовою формою самоуправління; б) державні міста з воєнно-адміністративним управлінням; в) міста з магдебурзьким правом самоврядування; г) приватновласницькі міста, що належали магнатам та керувалися їх управляючими. Слід зазначити, що Уставні земські грамоти були чинними у всіх категоріях міст. Вони не протирічали ні загальнодержавному законодавству ні нормам магдебурзького права ні міським правовим звичаям.

Характеризуючи структуру Уставних земських грамот XVI ст., необхідно зазначити, що вони мають однакову внутрішню побудову, відрізняючись тільки кількістю артикулів та складаються з трьох частин: вступу, основного змісту та закінчення.

У вступі зазначаються:

а) ім'я та повний титул господаря держави, який ухвалює Уставну земську грамоту: "Мы Александръ, зъ Божее ласки велики князь Литовски, Руски, Жомойтски, пан и дедичъ...", "Александр, зъ Божей ласки великий князь Литовский, и тежъ земли Жомойтское и Руское и Киевское и далее панъ и дедичъ...", "Самъ Александръ, Божьею милостью король Польский, великий князь Литовский, Руский, княжа Прусское, Жомойтский и иныхъ...", "Мы Жикгимонтъ, Божьею милостию король Полский и великий князь Литовский, Руский, Жомойтский и иныхъ..." тощо. Причому майже у всіх земських уставах після титулу застосовується та ж сама формула, що і в загальноземських збірниках: "Чинимъ знаменито симъ нашимъ листомъ, хто на него посмодитъ або чтучи его услышитъ, кому жъ то потребъ будетъ ведати", яка підкреслює урочистість юридичної дії;

б) Особи, на прохання яких надаються земські устава: "Били намъ чоломъ духовные, владыка Володимирский и владыка Луцкий, князи и панове, и земляне, и вся шляхта Волинское земли...", "...яко пришедши ку нашей общности шляхетный Петръ Люба, судья будущий повету Белского, именемъ и тежъ полецаньемъ всихъ землянь тогожъ повету...", "Били намъ чоломъ слуги наши, князи и панове и бояре и земляне, вся шляхта Киевская...". Як видно з тексту, Уставні земські грамоти надавалися центральною владою, як на заклик начебто всіх мешканців землі так і на вимогу представників пануючого стану ("вся шляхта Киевская") або за проханням окремих авторитетних громадських осіб Проте за своїм змістом земські устава стосувалися в тій чи іншій мірі всього населення землі.

в) Формальні причини надання земських уставів. Так Уставні земські грамоти мешканцям Волинської землі 1501 р., Бельської землі 1501 р., були ухвалені великим князем литовським Олександром для закріплення попередніх земських прав місцевого населення і підтвердження раніш наданих привілеїв. Уставна земська грамота мешканцям Київській землі 1507 р. вперше була надана королем польським і великим князем литовським Сигізмундом I для ухвалення попередніх прав і

привілеїв, а Уставна земська грамота мешканцям Волинської 509 р. – для підтвердження вже існуючих земських уставів цим областям, прийнятих за великого князя Олександра. Уставна земська грамота мешканцям Київської землі 1529 р. була ухвалена Сигізмундом I на заміну земського устава 1507 р., знищеного під час пожежі;

г) Підтвердження попередніх листів привілеїв, прав, вольностей починаючи з великого князя Вітовта.

Основний зміст Уставних земських грамот ми умовно поділяємо на артикули. Так, земський устав (Волинської землі) 1501 р. – 20 арт., земський устав (Бельського повіту) 1501 р. – 25 арт., земський устав (Київській землі) 1507 р. – 33 арт., земський устав (Волинської землі) 1509 р. – 25 арт., земський устав (Київській землі) 1529 р. – 45 арт. При цьому важко визначити систему, за якою формувалися артикули основного змісту, тому що, наприклад, норми цивільного, кримінального та процесуального права розкидані по всьому тексту або іноді об'єднані в одному артикулі. Вважаємо, що переважна більшість норм розміщена в хронологічному порядку у міру їх надання особам.

Закінчення в основному складаються із затвердження тексту Уставної земської грамоти великим князем литовським, членами Пани-Ради, місцевими урядовцями та канцлером Великого князівства Литовського: "А при томъ были и тому добре сведоми суть панове рада наша.". Найбільш повний склад Пани-Ради та урядовців зазначений в Уставній земській грамоті мешканцям Київської землі 1529 р., під час ухвалення якого разом королем польським і великим князем литовським Сигізмундом I були присутні гетьман і канцлер, держави маршалки і підскарбії, воєводи і старости та інші значні посадові особи Литовсько-Руської держави. Винятком є Уставна земська грамота мешканцям Волинської землі, де імен радних панів не зазначено, найвірогідніше, з технічних причин. І нарешті, кожен земський устав підписувався царем з вказівкою дати й місця ухвалення та закріплювався печаткою. Крім того, у висновках деяких земських уставів могли бути загальні підтвердження попередніх привілеїв та урочисті обіцянки боронити надані права і вольності у майбутньому "на вечные часы".

Форма постанов Уставних земських грамот, як зазначає М. Ясинський, переважно заперечувальна: "Штожъ намъ въ дома церковныи не вступатися"; "И жонъ ихъ силою замужъ не давати"; "А холопу робе веры не няти"; "А отчинъ у нихъ не отримати"; тощо. На його думку заперечувальна форма цих постанов застосовувалася як з метою попередити їх порушення, так і з метою додати їм більшої ваги та урочистості [9, 77]. Дисертант не зовсім може погодитися з таким твердженням і вважає, що насамперед переважна більшість норм права за повнотою викладення приписів в артикулах місцевих Уставних земських грамот мала повну (пряму) форму, тобто в них містяться всі необхідні елементи без відсилки до інших артикулів або правових звичаїв. Ці норми права можна поділити на характером розпоряджень на уповноважуючи (правоустановчі), зобов'язуючі та заборонні. Дозвільними нормами у земських уставах були ті, які вказували на можливість здійснювати певні дії, наділяли суб'єктів певними правами. Це були дозволи на полювання та рибальство ("И тежъ зверъ всякій посполитый въ лесех и рыбы въ рекахъ такъ яко (съ) стародавня ловили, того имъ и теперь допускаемъ" [2, 121]), на довільність заповіту ("А хто отходя зъ сего света, у кого детей не будетъ, а ни племени, а прикажетъ кому статки свои, – ино намъ того не рушити" [2, 34]), на вільний виїзд за межі держави ("А которые княжата и панове всхотятъ ехати до чу-

жихъ земель... – тогда могут" [3, 34]), на свої міські ета-
лони ваги [3, 88]) тощо.

До зобов'язуючих норм належали такі, що вказували на необхідність здійснювати певні дії, наділяли великого князя, урядовців та мешканців землі певними зобов'язаннями. Наприклад, вказівка на розмір данини ("А которые за дань давали куницы, часу князя Выговта, тыи и теперъ мають давать и платитъ тыи куницы" [2, 121]) або виплату податку за охорону майна ("...тые бы вси сторожовщину зъ местомъ платили по силамъ" [2, 362]), військово зобов'язання ("А на войну быти, имъ съ нами посполу готовымъ" [2, 352]).

Звичайно в Уставних земських грамотах переважають за кількістю заборонні норми права, що вказують на необхідність утримуватися від здійснення певних дій та встановлюють різні заборони (наприклад, "А нашихъ коней не мають они николи стравовати, а ни пастъвити" [2, 121], "И жонъ ихъ силою замуж не давати" [2, 352], "А въ обלאу церковнымъ людемъ и князьскимъ и пансмъ не ходити" [3, 35], "А слугамъ старостинымъ, ездячи по селом, зарукъ не заручати" [3, 65], "А воеводе нашему отъ ригонувъ городскихъ посуловъ не брати" [3, 89], "А по подворьямъ, въ замку и въ месте Киевскомъ, по князьскимъ и по паньскимъ, слугамъ воеводичинимъ и жолнеромъ нашимъ безъ воли ихъ не стояти", "А подымщины людемъ ихъ намъ господарю не давати", "А соколыхъ гнездъ ихъ не стеречи" [3, 210]).

Крім того, деякі норми права Уставних земських грамот можна класифікувати за субординацією у правовому регулюванні на матеріальні і процесуальні, за дією за колом осіб на загальні, що поширюються на всіх мешканців землі, та спеціальні, які стосуються тільки шляхти або міщан.

При створенні Уставних земських грамот нормотворцями великокняжої канцелярії застосовувалась така сама законодавча техніка, що і при підготовці проектів Жалуваною грамоти 1457 року та Судебника 1468 року. Укладачі намагалися дотримуватися загальних правил при їх проектуванні, а саме: а) ув'язувати Уставні земські грамоти з раніше санкціонованими правовими нормами; б) уникати логічних розбіжностей між ними та загальноземськими законодавчими актами; в) не допускати повторення нормативних приписів в одному акті; г) не робити посилань до неіснуючих правових звичаїв та привілеїв.

Проте систематизаторам не вдалося звести до мінімуму кількість правових приписів з конкретних питань місцевого права в одній універсальній для всіх земель Великого князівства Литовського Уставній земській грамоті послідовно використовувати однакові терміни і поняття та до кінця забезпечити матеріальні приписи процесуальними. Однією із особливостей технічного оформлення земських уставів було те, що вони ухвалювалися також Пани-Радою (крім Волинської 1509 р.), а це стало можливим тільки з 1492 р., коли відбулося її затвердження як законодавчого органу.

Розглядаючи вказані Уставні земські грамоти за характером змісту, потрібно зазначити, що вони як конституційні хартії гарантували мешканцям окремих земель Великого князівства Литовського важливі конституційні права, насамперед у сфері місцевого управління. Так, воеводи (старости, намісники) призначалися великим князем литовським на посади в окремі землі тільки на прохання або за згодою місцевих мешканців в першу чергу горожан центральних міст: "Тождъ старосту которого бы хотели мети, того имъ даемъ, а ведъ жезъ нашою волею" [2, 120]; "Теждъ жадныхъ иныхъ воевод не мамы давати, одно тыхъ, которыхъ бы они себе обрали, албо хотели обрати, (съ) своихъ поветов, або которыхъ бы у насъ просили" [2, 121]; "Также намъ гос-

подару давати воеводу нашего Полочаномъ по ихъ воли" [1, 89]. Далі, центральна влада Литовсько – Руської держави гарантувала місцевим можновладцям, шляхті, міщанам, церкві та іншим особам недоторканість володінь і прибутків [2, 352]; "Въ церковные люди, въ князькіи и въ панськіи и въ боярськіи, и въ земли, и во вси доходы и въ приходы не вступатися..." [3, 33]; "Также хто держитъ отчины именья свои ... тоему и держати, какъ в королевстве Польскомъ князи и панове и мещане держать" [3, 87].

Влада гарантувала також свободу православного віросповідання: "На-первей, штождъ намъ хрестіянства Греческого закону не рушити, налоги имъ на ихъ веру не чинити" [3, 360]. Автор вважає важливим конституційним привілеєм середньовіччя місцевий контроль за метричними мірами, який встановлювався мешканцями земель, а не центральною владою, закріплений також у земських уставах [2, 352].

Крім того, Уставні земські грамоти закріплювали такі конституційні норми, як рівність підданих за національною ознакою ("А Кіянина, какъ Литвина, во чти держати и во всехъ врядахъ ни въ чомъ не понизити" [2, 34]), право на свободу пересування і на зміну місця проживання, навіть виїзд за кордон ("А которые княжата и панове исхотятъ ехати до чужихъ земель ... тогда могутъ, зъ докладомъ ехати..." [1, 34]) тощо.

В Уставних земських грамотах укладачами передбачалося особливе судочинство для окремих міст та земель. Так, У деяких земських уставах чітко визначалась підсудність у кримінальному судочинстві державних старост (воевод, намісників) та місцевих судів (міських, волосних, повітових, ярмаркових, копних, замкових та вотчинних тощо). Старости мали право на розгляд кримінальних справ, пов'язаних з такими тяжкими злочинами, як: пограбування на громадському шляху, бандитський напад на маєток, з'валтування та підпал. Всі інші справи передавалися на розгляд місцевих судів. Піддані мали право безпосередньо звертатися для розгляду їх справ до великокняжого суду: "Далей которій князь або пан або земьянинъ, стоячи у праве передъ старостою або передъ наместники нашими, а отзовется ло насъ господаря наивышшее право, ино старосте и наместникомъ нашимъ того имъ не заборонити" [2, 28].

Уставними земськими грамотами встановлювався спільний розгляд судових справ воеводи у містах разом з місцевими мешканцями та, щоб запобігти зловживанням з боку воевод, його слуг та членів місцевих судових органів, визначалися чіткі судові податки [2, 89].

Уставні земські грамоти вміщували також норми (у випадному розумінні) цивільного, сімейно-шлюбного, спадкового, кримінального процесуального та інших галузей права. Слід відзначити, що, по-перше, ці норми не суперечили загальноземським положенням та нормам звичаєвого права; по-друге, деякі з них уточнювали, доповнювали або розширювали приписи Жалуваної грамоти 1457 р. та Судебника 1468 р.; по-третє, вносили нові положення в литовсько-руське право. Наприклад, в Уставній земській грамоті мешканцям Київської землі вперше у законодавчому порядку вживається поняття виморочного майна: "А будетъ пустый человекъ, ни детей ни племени: ино на насъ то именье" [3, 34]. Укладачами передбачалося, що майно, не успадковане ні за законом, ні за заповітом, переходить до держави в особі великого князя литовського за правом спадкоємства. Ми визнаємо, що всі земські устави були небагаті на норми цивільного права, які до того ж не врегульовували всіх правовідносин. За кримінальні злочини місцеві суди могли виносити всі види покарань – від штрафу до смертної кари. Норми сімейно-

шлюбного та спадкового права визначали правове становище неодруженої жінки, вдови та дітей. Процесуальні норми земських уставів визначали порядок розгляду справ різними судовими органами. В Уставних земських грамотах узагальнюються привілеї, які звільняють різні верстви місцевого населення від багатьох податків і робіт. На їх сторінках великий князь литовський виступає як арбітр, що вирішує різні спори між місцевими мешканцями та державними урядовцями, як правило, на користь перших.

Автор вважає, що головною заслугою земських уставів у цивільному праві було те, що вони започаткували поняття виморочного майна, яке переходило до держави в особі князя. При цьому систематизатори взявши за основу Уставну земську грамоту мешканцям Київської землі 1507 р. [2, 34] у Литовському Статуті 1529 року цей важливий момент пропустили, а от у 1566 р. (роз. 3, арт. 14) та у 1588 р. (роз. 3, арт. 17) закріпили.

Галузь міського права на українських землях включала в себе інститут так званого ярмаркового права. Так в Уставна земська грамота мешканцям Волинської землі 1509 р. включає в себе такі норми цього інституту: 1) традиційне право на проведення ярмарок в окремо вказаних великокняжою владою містах; 2) виключну підсудність ярмаркових судів у містах; 3) заборона введення нових торгових мит при проведенні ярмарок ("Нижьли мають тьи старьи мыта давати, где передь тымъ будутъ давали. А и мы ихъ тако жъ при всемъ томъ zostавили, и тьи мыта новьи имъ отложили") [3, 65].

Норми Уставних земських грамот звільняли міщан від всякого роду нових податків ("помірного") та робіт ("...къ замку Луцкому и къ двором нашимъ, орати, и жати, и сено косити, и милость то имъ отпустилъ...") [3, 65] на користь державної адміністрації у містах з магдебурзьким правом самоврядування.

У висновку слід зауважити, що Уставні земські грамоти XVI століття поряд зі загальноземськими законами, звичаєвим правом та збірниками магдебурзького права відіграли одну з головних ролей на терені становлення деяких (міське самоуправління, муніципальне судочинство тощо) інститутів місцевого права України, які є чинними до сьогоднішнього дня. Тому як і раніше ці джерела українського міського права потребують подальшого детального дослідження науковців.

1. Акты, издаваемые комиссией, высочайше учрежденной для разбора древних актов въ Вильне. – Вильна: Въ Типографіи А.К. Киркора, 1891. – Томъ ІІ. – 646 с. 2. Акты, относящиеся къ истории Западной Россіи, собранные и изданные Археографическою комиссией. – СПб: Въ Типографіи ІІ Отделения Собственной Е.И.В. Канцеляріи, 1846. – Т. І. – 375 с. 3. Акты, относящиеся къ истории Западной Россіи, собранные и изданные Археографическою комиссией – СПб., Въ Типографіи ІІ Отделения Собственной Е. И. В. Канцеляріи, 1848. – Т. 2. – 397 с. 4. Любавский М. К. Областное деление и местное управление Литовско-Русскаго государства ко времени издания перваго Литовскаго Статута / М. К. Любавский. – М.: Университетская типографія, 1892. – 920 с. 5. Любавский М. К. Очеркъ истории Литовско-Русскаго государства до Люблинской уніи включительно / М. К. Любавский. – Москва: Синодальная типографія, 1910. – 380 с. 6. Дворниченко А. Ю. Русские земли Великаго княжества Литовскаго: Очерки истории общины, сословий, государственности (до начала XVI в.) / А. Ю. Дворниченко. – СПб.: Изд-во С.-Петербургскаго ун-та, 1993 – 240 с. 7. Крикун М. Административно-территориальный устрій Правобережной Украіны в XV–XVIII ст. Кордони воеводств у світлі джерел / М. Крикун. – К.: Видавництво Академії Наук Украіны, 1993. – 180 с. 8. Юхо І. А. Крыницы беларуска-литовскаго права / І. А. Юхо. – Минск: "Беларусь", 1991. – 238 с. 9. Ясинский М. Уставныя земскіе грамоты Литовско-Русскаго государства / М. Ясинский. – К.: Въ университетской типографіи. (В.І. Завадзкаго), 1889. – 205 с. 10. Лашенко Р. М. Лекції по історії українського права / Р. М. Лашенко. – К.: Вид-во "Україна", 1998. – 254 с. 11. Леонтович Ф. И. Источники русско-литовскаго права / Ф. И. Леонтович. – Варшава: Тип. Варшавскаго учебнаго округа, 1894. – 71 с. 12. Якубовский И. Земские привилеи Великаго Княжества Литовскаго / И. Якубовский // ЖМНП. – СПб.: Сенатская типографія, 1903. – № 4. – С. 239-278.

Надійшла до редколегії 27.06.11

Л. Дячук

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ШЛЮБНИХ ВІДНОСИН У ВІЗАНТІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ ПРЕДСТАВНИКІВ ВЛАДИ ТА ЖИТЕЛІВ ПРОВІНЦІЇ

Досліджується проблема заборони шлюбів за принципом адміністративної залежності особи у візантійському праві в контексті римської правової традиції та її еволюції на основі християнських цінностей.

Ключові слова: заборони, шлюб, провінціали, адміністратори, юридичні наслідки.

Исследуются проблема запрещений браков за принципами административной зависимости лица в византийском праве в контексте римской правовой традиции и ее эволюции на основе христианских ценностей.

Ключевые слова: запрещенія, брак, провинциалы, администраторы, юридические последствия.

Probed problem of prohibitions of marriages after principles of administrative dependence of person in a byzantine right in the context of Roman legal tradition and evolution on the basis of christian values.

Keywords: prohibitions, marriage, provincials, administrators, legal consequences.

Візантійське право, як унікальний феномен світової цивілізації, поєднало на засадах християнських цінностей основи римської правової системи, окремі інститути грецької юридичної традиції та правові явища, що належали до *jus non scriptum* етнічних спільнот, які проживали у межах Візантійської ("Ромейської") імперії. Формування правового феномену, який увійшов в юридичну літературу під назвою *jus graeco-romanum*, *byzantin droit* (фр.), *ostromische Vulgarrecht*, *bisantische Recht* (нім.), відбувалось перш за все шляхом християнізації норм римського права, яку започаткував у 313 р. **Медіоланський едикт** імператора Константина Великого (306 – 337 рр.). Слід зазначити, що процес християнізації нерівномірно відобразився на відповідних галузях та інститутах публічного і приватного права. Особливих змін зазнало передусім шлюбно-сімейне право, яке за своєю специфікою у традиційному суспільстві, завжди було пов'язане з цінностями відповідних релігій та з особливостями сакральних традицій і звичаїв

(*mores*). Мета перших імператорів ранньовізантійської (східноримської) держави, що за самоназвою відома як **Ромейська імперія**, полягала в узгодженні норм римського права з відповідними християнськими цінностями та суспільними ідеалами. Однак частина інститутів та відповідних норм класичного періоду увійшли у візантійське право майже без змін. В процесі правової еволюції такі зміни об'єктивно детермінувались не тільки трансцендентними, але й іманентними факторами. Наприклад, йдеться про відомі тенденції соціального та політичного розвитку і відповідні суспільні відносини, які необхідно було врегулювати, в умовах антагонізму та агону (*змагальність*) ідей античності та християнства. Однак, якщо норми більшості галузей римського права майже повністю увійшли у візантійську правову систему, зазнавши в процесі еволюції певних корекцій, то в контексті шлюбного права йдеться про збереження, як правило, тих норм, що відповідали або не суперечили християнським цінностям та відповідній правовій доктрині.

© Дячук Л., 2011